AUI, secţiunea III e, Lingvistică, tomul LXI, 2015
Studia linguistica et philologica in honorem Constantin Frâncu

Titu Maiorescu gramatic[1]

Dumitru Nica
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi

Deux sont les aspects qui soutiennent la qualité de grammairien de Titu Maiorescu : 1) la grammaire-manuel *Règles de la langue roumaine pour débutants* et l'activité de professeur de grammaire à l'Institut Vasile Lupu de Iași ; 2) la lutte pour le progrès de la langue, dans les articles « Le roumain dans les journaux autrichiens », « L'ivresse des paroles », « Orateurs, rhéteurs et causeurs », précurseurs de la grammaire des fautes. Cette étude fait une analyse des *Règles…*, modèle pour les grammaires scolaires qui suivront.

Preocupările lui Titu Maiorescu în domeniul limbii reprezintă aspecte, se poate spune cheie, în cadrul activităţii sale generale de îndrumător şi teoretician al culturii româneşti din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În concepţia lui Maiorescu, cultura modernă şi literatura naţională nu se puteau dezvolta fără o limbă corespunzătoare. Este motivul pentru care cea dintîi luptă în „contra direcţiei de astăzi” Maiorescu o poartă pe terenul limbii, „căci o cauză naţională apărată cu o limbă stricată este pe cîmpul literar o cauză pierdută”. În această privință, fondatorul Junimii nu s-a limitat la a ataca, a critica, ci, consecvent cu sine („a critica este uşor; e greu a face mai bine”), *a construit*, a oferit el însuşi opere utile publicului celui mai larg.

În cele ce urmează, ne propunem o oprire în dreptul unei astfel de opere, în genere puţin cunoscută şi luată în seamă de specialişti, anume, *Regulile limbii române pentru începători*.

A fost Maiorescu gramatic? Ce laturi ale activităţii şi operei lui îndreptăţesc această oarecum nouă sau, în orice caz, ca şi necunoscută faţetă a personalităţii marelui critic?

Din biografia tînărului de la Theresianum şi a studentului de la Berlin şi Paris reţinem, mai întîi, preferinţa pentru studiul limbilor clasice, latina şi greaca. Or, însuşirea acestor limbi înseamnă nu numai descifrarea şi apoi lectura lui Virgiliu şi Homer, ci, mai întîi, însuşirea gramaticii clasice. Stăpînirea la nivel superior a structurii gramaticale îi va facilita tînărului „inuman de serios” însuşirea limbilor moderne (germana, franceza, engleza, spaniola, italiana), pentru care avea, de altfel, o adevărată vocaţie. În însemnările sale zilnice, adolescentul de 15 ani

[1] Vezi și numărul festiv al revistei “Învățătorul: Omagiu. Liceul Pedagogic «Vasile Lupu» – Iași, 125 de ani de la înființare (1855-1980)”, 1980, p. 144-150.

BDD-A24858 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:37 UTC)

notează: „[…] matematica în gimnaziul de jos o ţin de un studiu foarte necesar; matematica în gimnaziul de sus e pentru mine un *malum necessarium.* În desemn vreau să o aduc la o perfecţiune oarecare; asemenea în flaută. Afară de aceea, vreau să ştiu cel puţin *a ceti toate limbile europene*; perfect însă voi a şti limba latină, româna, germana, franceza, engleza; semiperfect cea italiană şi cea greacă veche”[2]. De aceea îşi face singur un program cotidian impresionant: să lucreze 200 rînduri latină, 100 greacă, să înveţe capitole din gramaticile latină, greacă, franceză, engleză etc.[3]. Mai mult, între *gîndurile,* adică între proiectele sale pînă la terminarea gimnaziului, figurează „să traduc în româneşte gramatica greacă, adică *Gramatica elenă* a lui Curtius”[4]. Mai tîrziu, în Germania, după trecerea doctoratului în filozofie la Giessen, cu teza scrisă în latineşte *De philosophia Herbarti*, între lucrările sale figurează şi „traducerea întregii gramatici a lui Borel”[5]. Traducerea celor două gramatici a rămas în stadiu de proiect, dar ea evidenţiază preocupările şi contactul neîntrerupt al autorului cu *ars grammatica*.

Nu mult după venirea în ţară, Maiorescu se stabileşte la Iaşi, în 1862, ca director al Colegiului Naţional, iar la sfîrşitul anului şcolar 1862-1863, publică anuarul acestui liceu, cel dintîi de acest fel la noi. Demnă de reţinut în acest anuar este dizertaţia lui Maiorescu „Pentru ce limba latină este chiar în privinţa educaţiei morale studiul fundamental în gimnaziu”, una din primele sale scrieri. Dincolo de reliefarea importanţei teoretice şi practice a studiilor clasice „care au fost nutrimentul principal al inteligenţei în omenire şi vor rămîne întotdeauna pînă cînd va fi vorba de bine, de adevăr şi de frumos”, reţine atenţia în acest articol elogiul adus gramaticii latine: „Ceea ce este propriu limbii latine şi o înalţă peste cea elină din punctul de vedere al instrucţiei gimnaziale este simplicitatea şi regularitatea gramaticii. Gramatica latină, cu cele mai puţine excepţii, cu o brevitate lapidară [sic], cu o rigoare şi energie de stil parcă ar fi granit turnat, este unică între gramatici şi va rămîne, prin urmare, în pururi cel mai bun fundament şi cea mai bună disciplină pentru orice parte a gîndirii noastre... Limba latină, avînd gramatica cea mai riguroasă, avînd o întindere de sferă care poate îmbrăţişa toate părţile inteligenţei, avînd în fine obiectivitatea antică, este studiul fundamental al gimnaziului, nu numai ca studiu teoretic, ci chiar în privinţa morală, şi este totodată modelul care ne arată cum instrucţia şi educaţia se întîlnesc una prin alta”[6]. Roadele culturii sînt: „un spirit adînc de realitate, care în partea practică se prezintă ca onestitate, în partea teoretică ca iubire de adevăr şi în orice caz ca

[2] Titu Maiorescu, *Jurnal*, I, Minerva, Bucureşti, 1975, p. 23.

[3] Cf. George Ivaşcu, *Titu Maiorescu*, Albatros, Bucureşti, 1972, p. 16.

[4] *Ibidem*, p. 11. Vezi şi E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, Minerva, Bucureşti, 1972, p. 28-29.

[5] Cf. E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 54-55.

[6] E. Lovinescu, *Antologia ideologiei junimiste*, Casa Şcoalelor, Bucureşti, 1942, p. 39, 41.

BDD-A24858 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:37 UTC)

seriozitate de caracter”[7]. Cu tot elogiul adus aici limbii latine, Maiorescu, care simţea foarte bine cerinţele timpului, este, totodată, „întemeietorul primelor noastre şcoale reale”[8].

În toamna lui 1863, tînărul abia stabilit la Iaşi a fost numit la direcţia Institutului Vasilian, căruia îi fixează şi numele de *Şcoală Normală*, admis apoi de toate şcolile similare. A scos şi aici, cum făcuse la Colegiul Naţional, *Anuariul Institutului Vasile Lupu (Şcoala Normală de la Trei-Ierarhi)* din Iaşi, pe anul şcolar 1863-1864. *Anuarul* are patru compartimente: *Notaţia istorică despre Şcoala de la Trei Ierarhi* de I. A. Darzeu; *Regulile limbii române pentru începători* de Titu Maiorescu; *Observaţiuni la aceste reguli* de Titu Maiorescu; *Ştiri şcolare din 1863-1864* de Titu Maiorescu. Cu excepţia primelor patru pagini, în care se face un istoric al Şcolii Vasiliene, *Anuarul* este scris de Maiorescu. Partea cea mai importantă şi care interesează aici este reprezentată de *Regulile limbii române* şi *Observaţiuni la aceste reguli*.

Regulile reprezintă o schiţă de gramatică pentru şcoala primară, cu intenţia de a servi ca model elevilor de la Şcoala preparandală de învăţători şi ca manual în clasele elementare. Fireşte, este demn de reţinut, înainte de toate, gestul lui Maiorescu, care, profesor de filozofie şi de estetică la Universitate, alege să lucreze în învăţămîntul elementar, oferind acest manual. Iată cum explică el însuşi iniţiativa, în *Observaţiuni*: „Ideea fundamentală în predarea limbii române, la şcolarii începători, este ca toţi şcolarii, fără excepţiune, să cunoască toate regulile, fără excepţiune. Căci, dacă sînt în învăţămîntul elementar obiecte a căror cunoştinţă completă nu se poate dobîndi şi prin urmare nu se poate cere de la clasa întreagă, gramatica română este, din contra, un obiect principal, a cărui cunoştinţă trebuie să se ceară şi să se dobîndească în întregime de la toţi şcolarii. Altfel, şcoala primară şi-a greşit scopul. Căci scopul ei cel mai nemijlocit este de a produce oameni care vorbesc şi scriu bine româneşte şi unde nu se cîştigă acest rezultat, învăţătura a fost rea [...]. De aici rezultă teza practică: de la învăţătura limbii române în şcoalele primare trebuie să înceapă regenerarea noastră intelectuală. De aceea, subscrisul, văzînd lipsa totală de atenţiune pentru această ramură a învăţămîntului, s-a oferit, în octombrie 1863, de a o îmbrăţişa şi a primi direcţiunea şcoalei normale de la Trei Ierarhi, nu din încredere că va fi singur în stare de a pune piatra fundamentală la acest edificiu naţional şi mai puţin încă din aşteptarea vreunei recunoştinţe pe acest tărîm, deocamdată ingrat, ci din datoria de a arăta calea ce o crede adevărată şi de a-şi sacrifica activitatea în orice caz acolo unde îi spune că este de sacrificat. Aci, mi-o spune conştiinţa şi eu o spun altora, după dînsa: aci este un cîmp de activitate modestă, patientă, în aparenţă inferioară, în realitate de importanţă suverană pentru poporul nostru şi, cu o expresiune politică, pentru statul nostru. Aci este ţinta spre care o parte din junimea noastră

[7] *Ibidem*, p. 42.
[8] E. Lovinescu, *T. Maiorescu, op. cit.*, p. 81.

BDD-A24858 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:37 UTC)

trebuie să-şi concentreze silinţele sale. Aci este locul unde se împlîntă stindardul cel mare, care va chema pe toţi românii din toate ţările, la vatra comună".

Aruncînd „o ochire asupra actualităţii", Maiorescu ajunge la concluzia că „limba română este maltratată în şcoalele noastre. Acea limbă naţională, ce o avem ca cea mai scumpă moştenire de la strămoşii noştri [...], această limbă ameninţă deja decadenţa în mijlocul nostru [...]. Se pierde şi iubirea limbii materne şi a studiului ei [...]". Maiorescu înţelege exact raportul dintre limbă şi naţionalitate: „Limbă şi naţionalitate sînt, în specie pentru români, cuvinte aproape identice [...]. Că aci tocmai limba este busola conducătoare, legătura naţiunii, timbrul ei caracteristic, stampa nemuritoare, cu care a însemnat-o natura, pentru a-şi cunoaşte şi recunoaşte conaţionalii de acelaşi sînge şi de aceeaşi chemare istorică şi pentru a alunga de la sine orice tendinţă străină. Că, prin urmare, primul pas de politică solidă este deşteptarea limbii şi a conştiinţei istorice într-un popor". Tînărul director al Şcolii Normale Vasiliene este convins că „regenerarea poporului român începe de la cultivarea limbii române; cultivarea limbii române presupune studiul ei în toate şcoalele şi începe de la cele elementare, se înţelege, după un sistem raţional".

În această acţiune generală de cultivare a limbii naţionale, un loc şi un rol central ocupă gramatica: „Astfel, sistemul raţional de gramatică română elementară, totdeauna un mijloc puternic pentru deşteptarea inteligenţei şcolarilor, este, în împrejurările noastre, o necesitate, pe cît de logică, pe atît de patriotică, şi institutorii primari şi învăţătorii din sate să se pătrundă de adevărul că în obiectul limbii române au una din cheile cele mari, care deschid poarta viitorului nostru naţional".

Constatînd, ca director al Şcolii Normale, că „rea a fost învăţătura primară de pînă acum, şcolarii vorbeau rău româneşte şi scriau şi mai rău", iar manualele care circulau atunci duceau la „tîmpirea intelectuală" a elevilor prin memorare mecanică, Maiorescu se simte obligat a scoate el însuşi o gramatică elementară.

Avea Maiorescu competenţa necesară pentru a scrie o gramatică, fie ea şi elementară?

Fără să fie lingvist, în accepţia severă a termenului, Maiorescu era introdus în cuceririle lingvisticii istorice şi comparatiste a secolului al XlX-lea, cum probează lucrările sale, în care sînt citate nume foarte cunoscute: Bopp, Diez, Max Müller, Schuchardt, Miclosich. De asemenea, el era la curent cu realizările lingvisticii româneşti pe care le comentează (Cipariu, Laurian, Ion Maiorescu, Cihac), încurajîndu-i pe Haşdeu şi pe tinerii care se afirmau: A. Philippide, Ovid Densusianu, Sextil Puşcariu. La toate acestea se adaugă temeinica stăpînire a gramaticii latine şi apoi cunoaşterea structurii gramaticale a multor limbi moderne. De altfel, cunoştinţele lingvistice, mai ales sub aspectul lor aplicativ, vor ieşi cu strălucire la iveală în studiile sale de mai tîrziu, între care se detaşează *Despre scrierea limbii române.*

BDD-A24858 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:37 UTC)

Regulile limbii române pentru începători reprezintă o gramatică-manual scrisă pentru elevii claselor mici: „În această gramatică toate sînt înşirate cu logica cea mai strictă şi aceasta ne-a costat mai multă osteneală decît ar părea la prima vedere a unei broşure aşa de puţin voluminoasă" (*Observaţiuni*). Precizarea lui Maiorescu răspunde direct unei afirmaţii cam ciudate, după care „*Regulile* nu conţin nimic original [...] în afară de claritatea şi metoda pedagogică a expunerii"[9].

Gramatica lui Maiorescu conţine 28 paragrafe şi este organizată în trei părţi (*Fonetica*; *Părţile vorbirii*; *Substantivele, pronumele, adjectivele şi verbele mai îndeosebi*). În capitolul de fonetică sînt prezentate noţiunile fundamentale necesare elevilor din primele clase: cuvînt, silabă, vocale, consoane, sunet, literă, alfabet. În capitolul al doilea, *Părţile vorbirii*, sînt expuse cunoştinţe de sintaxă (propoziţie, subiect, predicat), apoi sînt definite părţile de vorbire propriu-zise. Capitolul al treilea cuprinde o descriere mai largă a părţilor de vorbire şi clasificarea lor în clase şi subclase.

Sub aspect ştiinţific, gramaticii lui Maiorescu, cuprinzînd un nucleu de cunoştinţe fundamentale, nu i se poate reproşa absolut nimic. Unele clasificări, definiţii, observaţii din acest manual sînt valabile şi astăzi, inclusiv pentru tratatele academice:

„Adverbele sînt cuvinte care arată însuşirea unui verb, sau a unui adjectiv, sau adverb şi răspund la întrebările: cum? unde? şi cînd? De ex.: *acolo, aici, sus, bine, atunci, azi, mîine, unde, numai* ş.c.l.

Adverbele trebuie să le deosebim de adjective. Adjectivele arată însuşirea substantivului şi răspund la întrebarea: ce fel de? Adverbele arată însuşirea verbului şi stau la întrebarea: cum? cînd? unde?

Acelaşi cuvînt poate să fie cînd adjectiv, cînd adverb, după cum însuşeşte cînd pe substantiv, cînd pe verb. De ex . : *U n rîu frumos; rîul curge frumos*. *Un cal iute; calul fuge iute*".

Volumul de cunoştinţe transmis este destul de ridicat. Astfel, se vorbeşte despre pronume *neatîrnate* (= substantivale) şi *atîrnate* (= adjectivale), numerale *hotărîtoare* şi *nehotărîtoare*. Verbele le cunoaştem uşor din aceea că putem pune un pronume înaintea lor, ca subiect, conjuncţiunile arată legătura între propoziţii sau numai cuvinte ş.a.m.d.

Pe lîngă exactitatea şi precizia cunoştinţelor, manualul se remarcă printr-o logică exemplară în prezentarea materialului, a exemplelor, întrebărilor şi exerciţiilor. Textele şi exemplele utilizate reprezintă într-adevăr modele de limbă autentic românească. Definiţiile propuse poartă, de asemenea, pecete maioresciană: simple, clare, lapidare. Graţie acestor calităţi, ca şi prestigiului intelectual şi moral al autorului, manualul s-a bucurat de o foarte bună primire şi

[9] D. Macrea, „Titu Maiorescu şi problemele limbii române", în *Studii de istorie a limbii şi a lingvisticii române*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1965, p. 30.

BDD-A24858 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:37 UTC)

de largă răspîndire. Aşa se face că, în 1880, fostul elev al lui Maiorescu la Şcoala preparandală şi scriitorul deja afirmat Ion Creangă scoate „cu învoirea autorului" o nouă ediţie. Într-un cuvînt *Către cititori*, Creangă arată că „această carte cuprinde în sine tot materialul gramatical pentru clasa a II-a primară, după programa actuală. Atîrnă însă mult de învăţători să ştie a-i da dezvoltarea cuvenită, în măsura priceperii începătorilor pentru care este menită [...]. Orice explicare să fie *scurtă*, *precisă* şi *în acelaşi fel*, pentru a nu aduce confuzie în mintea şcolarului şi nesiguranţă despre cele ce s-au vorbit". La rîndul său, Maiorescu recomandă învăţătorilor să apeleze pentru lecţiile de citire la manualul lui Creangă *Învăţătorul copiilor*: „Lecţiile din cartea de citire *Învăţătorul copiilor* intitulate *Sfătuiri bune*, avînd propoziţii scurte şi limbă curat românească, sînt foarte nimerite pentru deprinderea şcolarilor la deosebirea şi despărţirea propoziţiilor în cuvinte, a cuvintelor în silabe şi a silabelor în sunete".

Faţă de ediţia primă, în cea de a doua Maiorescu face unele modificări în terminologie: *propuseciune*, *prepoziţiune*, *conjuncţiune*, *repetiţiune* (ed. I), dar *propoziţie*, *prepoziţie*, *conjuncţie*, *repetiţie* (ed. a II-a). Intervine, de asemenea, cu unele corecturi, adaosuri, precizări, formulări mai potrivite: „Conjuncţiunile sînt cuvinte care arată legătura între propuseciuni sau numai între cuvinte" (ed. I) şi „Conjuncţiile sînt cuvinte care arată legătura între propoziţii sau numai între cuvinte de acelaşi fel" (ed. a II-a); „Partea cuvîntului care se spune cu o singură deschidere de gură se numeşte silabă" (ed. I) şi „Partea de cuvînt spusă cu o singură deschidere de gură se numeşte silabă" (ed. a II-a).

Regulile au devenit un manual model pentru şcoala elementară. Definiţiile gramaticale, aşa cum le-am învăţat şi ni le amintim cu toţii din şcoala primară, au, în marea lor majoritate, ca punct de plecare, gramatica lui Maiorescu: partea cuvîntului care se spune cu o singură deschidere de gură se numeşte silabă; cuvîntul despre care este vorba într-o propoziţie se numeşte subiect; cuvîntul care arată ce se zice despre subiect se numeşte predicat; gîndirile spuse (sau scrise) se numesc propoziţii; cuvintele care arată fiinţe sau lucruri se numesc substantive; cuvintele care arată numărul lucrurilor (sau fiinţelor) se numesc numerale; cuvintele care se pun în locul numelor se numesc pronume; cuvîntul care arată ce face (sau ce este) cineva se numeşte verb; în vorbire, se află trei persoane: persoana care vorbeşte, sau persoana întîi, cu care vorbeşte, sau persoana a doua, persoana despre care se vorbeşte, sau persoana a treia etc. Cine îşi mai dă seama că gramatica elementară, aşa cum au învăţat-o zeci de generaţii, este, de fapt, gramatica lui Maiorescu? *Regulile limbii române* au avut, din acest punct de vedere, acelaşi strălucit destin ca şi *Despre scrierea limbii*.

Scrierea şi ortografia noastră, aşa cum le avem pînă astăzi, sînt şi ele, în mare măsură, opera lui Maiorescu.

În sfîrşit, lupta pentru corectitudine în exprimare, depistarea „infracţiunilor" gramaticale, demascarea inflaţiei verbale, a „beţiei de cuvinte", pun în lumină a

BDD-A24858 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:37 UTC)

doua faţetă de gramatic a lui Maiorescu. În articolele sale polemice („Limba română în jurnalele din Austria", „Beţia de cuvinte", „Oratori, retori şi limbuţi") Maiorescu face ceea ce mai tîrziu se va numi „gramatica greşelilor"[10]: „Dacă o foaie literară nu este în stare să scrie după gramatică, dacă se declară incapabilă de a avea ortografie şi stil bun, atunci de unde a luat curajul de a se mai prezenta pe arena publicităţii?".

În concluzie, două sînt aspectele care susţin postura de gramatic a lui Titu Maiorescu: 1) lucrarea *Regulile limbii române pentru începători* şi activitatea de profesor de gramatică la Institutul Vasilian din Iaşi; 2) lupta pentru cultivarea limbii, premergătoare gramaticii greşelilor.

Bibliografie

Ivaşcu, G., *Titu Maiorescu*, Albatros, Bucureşti, 1972.
Lovinescu, E., *Antologia ideologiei junimiste*, Casa Şcoalelor, Bucureşti, 1942.
Lovinescu, E., *T. Maiorescu*, Minerva, Bucureşti, 1972.
Macrea, D., „Titu Maiorescu şi problemele limbii române", în *Studii de istorie a limbii şi a lingvisticii române*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1965.
Maiorescu, T., *Jurnal*, I, Minerva, Bucureşti, 1975.

[10] Cf. Henri Frei, *La grammaire des fautes*, Paris-Genève-Leipzig, Geuthner-Kundig-Harrassowitz, 1929, şi, după el, la noi, Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor"*, Iaşi, Institutul de arte grafice Alexandru A. Terek, 1943 (ed. a II-a, Bucureşti, Socec, 1947).

BDD-A24858 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:37 UTC)